

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ «Η ελληνική οικογένεια»
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΟΚΤΩΒΡΗΣ 2002

**ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ, ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΓΝΩΜΕΣ ΓΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΩΝ
ΓΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΙΔΟΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.**

Δρ. Βασίλης Σακκάς
Διευθυντής Εκπαίδευσης Δ/σης Π.Ε. Γ' Αθήνας
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία μας αυτή διερευνούμε τις εκτιμήσεις, τις απόψεις και γνώμες γονιών και παιδιών για στοιχεία του οικογενειακού περιβάλλοντος και τις συσχετίζουμε με την επίδοση των παιδιών στο σχολείο. Δεν αναφερόμαστε σε κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά (μορφωτικό επίπεδο, κοινωνικοοικονομική κατάσταση, επάγγελμα γονιών κ.λ.π.), αλλά μόνο σε κοινωνιοψυχολογικά χαρακτηριστικά. Γνωρίζοντας τη σημαντικότητα που αποκτά η υποκειμενική αναπαράσταση της πραγματικότητας, στη διαμόρφωση της ίδιας της πραγματικότητας, αναλύουμε τα ερευνητικά δεδομένα μας, που αναφέρονται στις εκτιμήσεις, απόψεις και γνώμες γονιών και παιδιών για την οικογενειακή κατάσταση από πλευράς ψυχολογικών, επικοινωνιακών και οικονομικών προβλημάτων, για την εικόνα που έχουν για τις οικογενειακές σχέσεις, για τη συμπεριφορά των γονιών προς τα παιδιά και τέλος για τις εκτιμήσεις τους και για την ιεράρχηση των οικογενειακών παροχών (υλικών, ψυχολογικών και λειτουργικών) και πιστεύουμε ότι με αυτόν τον τρόπο ερμηνεύουμε ένα μικρό τμήμα από το σύμπλεγμα των οικογενειακών καταστάσεων, σχέσεων και λειτουργιών και των επιδράσεών τους στην ακαδημαϊκή εξέλιξη των παιδιών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γενικά αποδεχτή η σημασία της οικογενειακής επίδρασης στην εξέλιξη του παιδιού. Το οικογενειακό περιβάλλον ιδιαίτερα στην προσχολική αλλά και κατά τη σχολική περίοδο αποτελεί για το παιδί πρωταρχικό παράγοντα βιολογικής, πνευματικής, ψυχικής και κοινωνικής εξέλιξης επενεργώντας κοινωνικοποιητικά και παιδαγωγικά στη διαμόρφωση του νέου ατόμου μέσα από φανερές και αφανείς διαδικασίες. Σημειώνουμε όμως και τη συνεχή επέκταση της εξόδου του παιδιού όλο και σε μικρότερη ηλικία σε διάφορα εκπαιδευτικά ή απλά «διευκολυντικά» ιδρύματα, όπως παιδικούς σταθμούς κ.λ.π., όπως και τη διαμορφωτική ή παραμορφωτική επίδραση των μέσων ενημέρωσης και ψυχαγωγίας και ιδιαίτερα της τηλεόρασης. Οι σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες προσδίδουν στο οικογενειακό περιβάλλον ιδιαίτερη μορφοποιό δύναμη και το θεωρούν ως τον σπουδαιότερο καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού (Παρασκευόπουλος β', 1985, σ.144). Οι σχέσεις που υπάρχουν στην οικογένεια, οι ρόλοι που διαμορφώνονται, οι προσδοκίες και οι φιλοδοξίες κάθε μέλους της οικογένειας και γενικά όλα τα λειτουργικά χαρακτηριστικά της οικογένειας επηρεάζουν την ανάπτυξη του παιδιού και τη μαθησιακή του εξέλιξη (Grolnick W. & Slowiaczek M., 1994, σ.237-252).

Διάφορες έρευνες επιβεβαιώνουν την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στην ανάπτυξη των παιδιών. Έχει διαπιστωθεί ότι το αρνητικό ή εχθρικό οικογενειακό κλίμα, οι οικογενειακές συγκρούσεις και η επικριτική ή απορριπτική ατμόσφαιρα συνδέονται με τις μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού (Forehand R. et. al., 1994, σ. 387-393). Οι Bourdieu P. & Passeron J.C. (1993, σ. 135)

αναφέρουν ότι οι δυσμενείς επιδράσεις της αρνητικής εικόνας και στάσης των γονιών στη σχολική αποτυχία, ενοχοποιούν το παιδί, προκαθορίζουν την πορεία του και του δημιουργούν παραποιημένη αυτοεικόνα.

Οι επιδράσεις της οικογένειας μπορεί να είναι θετικές ή αρνητικές. Η φιλική και επιβοηθητική στάση των γονιών απέναντι στα μαθήματα του παιδιού επηρεάζει την απόδοση του παιδιού στο σχολείο θετικά (Scott-Jones D., 1995, σ. 87-95). Το ήρεμο, ενθαρρυντικό, φιλικό και δημοκρατικό οικογενειακό περιβάλλον αυξάνει τις πιθανότητες να έχουν τα παιδιά θετική στάση απέναντι στο σχολείο και να πετυχαίνουν υψηλές επιδόσεις (Teachman J. et.al. 1995, σ. 167-169). Τα μη προνομιούχα παιδιά δεν επηρεάζονται τόσο από την έλλειψη βοήθειας για τις σχολικές εργασίες, όσο από την έλλειψη γονικής υποστήριξης, πίστης στην εκπαίδευση και προσδοκιών για ακαδημαϊκά επιτεύγματα του παιδιού (Boardman S. et al., 1987, Edwards, O. 1976, σ. 408-422, Lane, E., 1973, σ. 42-45, Lee, C. 1985, σ. 129-142, McLeod, J. 1987, Prom-Jackson, S. et al., 1987, σ. 111-121) που διαμορφώνονται από την αντικειμενική αλλά και την υποκειμενική πραγματικότητα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ερωτηματολόγιο

Το ερωτηματολόγιο για γονείς και παιδιά είχε ερωτήσεις κλειστού τύπου (διαβαθμιστικής επιλογής, από 1=καθόλου έως 5=πάρα πολύ) και κατασκευάστηκε μετά από διερευνητικές συνεντεύξεις και πιλοτικό ανοιχτό ερωτηματολόγιο, στα οποία έγινε ανάλυση περιεχομένου και στατιστική επεξεργασία.

Για τη συλλογή των δεδομένων, σε συνεργασία με το δάσκαλο της τάξης, τα παιδιά χωρίστηκαν σε 3 κατηγορίες:

- α. άριστοι μαθητές(βαθμολογία 9 και 10)
- β. μέτριοι μαθητές(βαθμολογία 7 και 8)
- γ. μαθητές με «μαθησιακές δυσκολίες» (βαθμολογία 6 και κάτω).

Στους μαθητές μοιράστηκε το ερωτηματολόγιο και συμπληρώθηκε μέσα στην τάξη. Ταυτόχρονα μοιράστηκαν στους μαθητές και τα ερωτηματολόγια των γονιών τους για να τα συμπληρώσουν στο σπίτι και να τα φέρουν την επόμενη μέρα.

Δείγμα της έρευνας

Δείγμα της έρευνας μας είναι μαθητές Δημοτικού Σχολείου, οι οποίοι φοιτούν στην Ε' και ΣΤ' τάξη 12 επιλεγμένων Δημοτικών Σχολείων στην Αττική (N1=397) και οι γονείς των μαθητών αυτών (N2=397).

Προκειμένου να επιλέξουμε τους μαθητές και τους γονείς που θα συμπεριλάβουμε στο δείγμα μας, υιοθετήσαμε τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας ώστε το δείγμα μας να είναι όσο το δυνατό γίνεται περισσότερο αντιπροσωπευτικό (βλ. Παρασκευόπουλος 1993, Κατερέλος Ι., 1994, Παπακωνσταντίνου Ε., Καΐτσας Γ., 1996). Επιλέξαμε μαθητές και γονείς από την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας (Νομαρχία Αθηνών), πρώτα τυχαία 4 περιοχές και στη συνέχεια τα 12 σχολεία των περιοχών αυτών με κλήρωση.

Στατιστική επεξεργασία.

Για τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων των ερευνών μας χρησιμοποιήσαμε το πρόγραμμα Statistical Package of Social Sciences (S.P.S.S.), έκδοση 8.0 με το οποίο εφαρμόσαμε τη χ^2 κατανομή. Για όλες τις αναλύσεις, ορίστηκε ως επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας το 5%, δηλαδή επίπεδο $p < 0.05$.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αξιολόγηση γονεϊκών και άλλων παροχών στο παιδί.

Από την ανάλυση των δεδομένων για την αξιολόγηση των γονεϊκών παροχών στο παιδί σε γονείς και παιδιά προέκυψε ότι για τους γονείς αξιολογούνται ως περισσότερο σημαντικά τα υλικά αγαθά, ενώ για τα παιδιά η αγάπη από τους γονείς τους. Δεν ανιχνεύτηκαν σημαντικές σχέσεις ανάμεσα στη σχολική επίδοση των παιδιών και την αξιολόγηση των ψυχαγωγικών και άλλων δραστηριοτήτων, τη βοήθεια των γονιών στα μαθήματα, τη διάθεση χρόνου για επικοινωνία και την επιβολή πειθαρχίας και ελέγχου από τους γονείς.

Αξιολόγηση υλικών αγαθών που προσφέρονται στο παιδί από τους γονείς.

Η προσφορά υλικών αγαθών στο παιδί αξιολογείται ως περισσότερο σημαντική από τους γονείς των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες (66,3%, πίνακας 1) σε σύγκριση με τους γονείς των μέτριων και των άριστων μαθητών (60,7% και 52,3% αντίστοιχα).

Πίνακας 1

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την εκτίμηση των γονιών για τη σημαντικότητα των υλικών αγαθών (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	3	3,5	2	1,1	4	3,1
2 (λίγο)	11	12,8	16	8,7	3	2,3
3 (αρκετά)	15	17,4	54	29,5	54	42,2
4 (πολύ)	29	33,7	64	35	36	28,1
5 (πάρα πολύ)	28	32,6	47	25,7	31	24,2
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	3,79		3,75		3,68	

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 23,170; p < 0,01)$$

Στα παιδιά δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Αξιολόγηση της αγάπης που προσφέρεται στο παιδί από τους γονείς.

Τα παιδιά αξιολογούν την προσφερόμενη αγάπη από τους γονείς ως ιδιαίτερα σημαντική γι' αυτά. Ανάλογη με τη σχολική επίδοση είναι και η σημαντικότητα που δίδεται στην αγάπη των γονιών από τα παιδιά. Το 82,6% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες δηλώνει ότι η αγάπη των γονιών είναι "πολύ" και "πάρα πολύ" σημαντική, ποσοστό που στους μέτριους μαθητές γίνεται 92,9% και στους άριστους μαθητές 96,1% (πίνακας 2).

Πίνακας 2

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την εκτίμησή τους για τη σημαντικότητα της αγάπης των γονιών (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	1	1,2	3	1,6	1	0,8
2 (λίγο)	2	2,3	3	1,6	0	0
3 (αρκετά)	12	14	7	3,8	4	3,1
4 (πολύ)	9	10,5	25	13,7	20	15,6
5 (πάρα πολύ)	62	72,1	145	79,2	103	80,5
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	4,5		4,67		4,75	

$$\chi^2(397) = 17,255; p < 0,05$$

Οι γονείς δεν βρέθηκε να διαφοροποιούνται σε σχέση με τη σχολική επίδοση των παιδιών τους.

Τρόπος αγωγής στην οικογένεια

Η σημασία του τρόπου αγωγής που εφαρμόζεται στην οικογένεια δεν είναι καινούρια ανακάλυψη και από παλιά έχει τονιστεί η υπεροχή της επίδρασης του συναισθηματικού περιβάλλοντος των γονεϊκών πράξεων από τις ίδιες τις πράξεις (Sears R., 1957). Ο τρόπος αγωγής σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο ζωής της οικογένειας και πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι για τη σχολική επιτυχία των παιδιών τα λειτουργικά χαρακτηριστικά της οικογένειας είναι σημαντικότερα από το κοινωνικοοικονομικό της επίπεδο (Steinberg L. et. al. 1992, σ. 1266-1281. Wang M. et. al. 1993, σ. 249-294)

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από τις ταχύτερες εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα και η αβεβαιότητα χαρακτηρίζει τη διαδικασία ανατροφής των παιδιών, ιδιαίτερα, στις δυτικές χώρες (David P., 1986, σ. 85). Παρόλα αυτά η οικογένεια παραμένει ο κατεξοχήν παράγοντας αγωγής, ειδικά στην πρώτη παιδική ηλικία. Η δομή οικογένειας παρέχει στα μέλη της οικογένειας ευκαιρίες ή δυσκολίες στην εξερεύνηση του κόσμου υποστηρίζοντας ή εμποδίζοντας τη διανοητική και κοινωνική ανάπτυξη, αναπτύσσοντας αίσθηση προσωπικής ασφάλειας ή ανασφάλειας, ευνοώντας ή δυσχεραίνοντας την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της ελευθερίας στην έκφραση και στη λήψη αποφάσεων, στην ανάπτυξη οργανωτικών προσόντων, ικανοτήτων και τρόπων αντιμετώπισης των συγκρούσεων καθώς και στρατηγικών μάθησης (<http://ncrve.berkeley.edu/MDS-725/725-ROLE.html>, 1999)

Διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης καλών και κακών μαθητών βρέθηκαν και στην εργασία των Ξανθάκου Γ., Ανδρεαδάκη Ν. και Καίλα Μ. (1995, σ. 54) οι οποίοι αναφέρουν ότι σε περίπτωση αποτυχίας «οι καλοί» μαθητές βρίσκουν από τους γονείς τους ενίσχυση και συμπαράσταση, ενώ οι «κακοί» τη φυσική ποινή και τιμωρία.

Σε ελληνική έρευνα (Κρασανάκης Γ., 1996, σ. 156) με θέμα την τιμωρία των παιδιών από τον πατέρα και δείγμα 400 φοιτητές, βρέθηκε πως μόνο ένας στους 10 δεν είχε τιμωρηθεί και οι τιμωρίες ήταν κυρίως σωματικές και στη συνέχεια ηθικές ή στερητικές. Σε σύγκριση δε με το παρελθόν βρέθηκε πως σε σχέση με την προηγούμενη γενιά μειώθηκαν κάπως οι σωματικές τιμωρίες. Σε άλλη έρευνα (Σμαραγάκης Μ., 1988, σ. 62-65) βρέθηκε συστηματική συνάφεια ανάμεσα στη μόρφωση των γονιών και στη μη χρήση τιμωρίας από αυτούς και αρνητική συνάφεια ανάμεσα στη μόρφωση των γονιών και στη χρησιμοποίηση ξύλου για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.

Στο δείγμα των γονιών δεν ανιχνεύτηκαν σημαντικές σχέσεις ανάμεσα στη σχολική επίδοση των παιδιών και τιμωρίες που επιβάλλουν οι γονείς στα παιδιά. Στο δείγμα των παιδιών οι απειλές στέρησης αγαπημένων αντικειμένων ή δραστηριοτήτων, ο περιορισμός και το γράψιμο ή διάβασμα σαν τιμωρία βρέθηκε να σχετίζονται με τη σχολική τους επίδοση. Οι σωματικές τιμωρίες και το "μάλωμα", οι φωνές κ.λ.π. δεν βρέθηκε να σχετίζονται με τη σχολική επίδοση των παιδιών.

Οι απειλές στέρησης αγαπημένων αντικειμένων ή δραστηριοτήτων ως τιμωρία

Οι άριστοι μαθητές βρέθηκε ότι απειλούνται από τους γονείς τους περισσότερο από όλους τους άλλους μαθητές ότι θα στερηθούν αγαπημένα τους αντικείμενα ή

δραστηριότητες (2,26 ο μέσος όρος για τους άριστους μαθητές, 2,02 για τους μέτριους και 2,05 για τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες, πίνακας 3). Το 14,9% των άριστων μαθητών δηλώνει ότι απειλείται "πολύ" ή "πάρα πολύ" με στέρηση των αγαπημένων αντικειμένων ή δραστηριοτήτων, ποσοστό που στους μέτριους μαθητές είναι 9,3% και στους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες 10,5%.

Πίνακας 3
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με τις δηλώσεις τους για την επιβολή τιμωριών "απειλές στέρησης" (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	45	52,3	94	51,4	48	37,5
2 (λίγο)	9	10,5	18	9,8	24	18,8
3 (αρκετά)	23	20,2	54	29,5	37	28,9
4 (πολύ)	1	1,2	7	3,8	12	9,4
5 (πάρα πολύ)	8	9,3	10	5,5	7	5,5
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>		2,05		2,02		2,26

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 18,463; p < 0,05)$$

Ο περιορισμός ως τιμωρία

Οι μέτριοι μαθητές περιορίζονται λιγότερο από τους άλλους μαθητές (11,5% έναντι 17,2% των άριστων μαθητών και 16,3% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, πίνακας 4), οι οποίοι για πιθανόν διαφορετικούς λόγους υπόκεινται περιορισμούς. Τα ευρήματα αυτά μπορούν να ερμηνευτούν από την ανάγκη για στοιχειώδη ανταπόκριση στις σχολικές απαιτήσεις των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες και από τις υπερβολικές πολλές φορές απαιτήσεις των γονιών από τους άριστους μαθητές.

Πίνακας 4
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με τις δηλώσεις τους για την επιβολή "περιοριστικών" τιμωριών (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	33	38,4	100	54,6	57	44,5
2 (λίγο)	17	19,8	18	9,8	12	9,4
3 (αρκετά)	22	25,6	44	24	37	28,9
4 (πολύ)	6	7	17	9,3	12	9,4
5 (πάρα πολύ)	8	9,3	4	2,2	10	7,8
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>		2,29		1,94		2,26

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 17,736; p < 0,05)$$

Το γράψιμο ή διάβασμα ως τιμωρία

Το γράψιμο και το διάβασμα εκτός από τις δυσκολίες που δημιουργούν στους μαθητές που υστερούν, φαίνεται ότι επιβάλλονται και ως τιμωρία από τους γονείς, τροφοδοτώντας έτσι το φαύλο κύκλο της αποτυχίας (πίνακας 5). Παρόλο που στην

πλειοψηφία των μαθητών δεν επιβάλλεται αυτή η τιμωρία, μόνο το 53,5% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες δηλώνει κατηγορηματικά ότι δεν τιμωρείται με γράψιμο ή διάβασμα, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (16,3%) δηλώνει ότι τιμωρείται "πολύ" και "πάρα πολύ" με γράψιμο ή διάβασμα. Τα αντίστοιχα ποσοστά στους μέτριους μαθητές είναι 59,6% και 4,3% και στους άριστους μαθητές 69,5% και 6,2%.

Πίνακας 5
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με τις δηλώσεις των γονιών για την επιβολή τιμωριών "γραψίματος ή διαβάσματος" (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	46	53,5	109	59,6	89	69,5
2 (λίγο)	10	11,6	23	12,6	8	6,3
3 (αρκετά)	16	18,6	43	23,5	23	18
4 (πολύ)	4	4,7	3	1,6	5	3,9
5 (πάρα πολύ)	10	11,6	5	2,7	3	2,3
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	2,09		1,75		1,63	

$$\left(\chi^2_{8}(397) = 21,236; p < 0,01\right)$$

Η οικογένεια είναι το φυσικό σχολείο του παιδιού, μέσα στο οποίο υπάρχουν ευνοϊκές φυσικές συνθήκες για μάθηση (Καλαντζή-Αζίζι Α., 1994, σ. 53) αλλά ταυτόχρονα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη σχολική αποτυχία των παιδιών. Η στάση των γονιών, προσδιορισμένη από διάφορους παράγοντες, απέναντι στο παιδί και τα μαθησιακά αγαθά προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ακαδημαϊκή εξέλιξη των παιδιών.

Σχέσεις και ρόλοι μέσα στην οικογένεια.

Οι σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα στην οικογένεια, ανάμεσα στα μέλη της, επηρεάζουν και επηρεάζονται από τη σχολική επίδοση των παιδιών. Πιστεύουμε ότι οι οικογενειακές σχέσεις καθορίζουν, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, την πορεία των παιδιών και η ποιότητα της οικογενειακής ζωής είναι βασικός προσδιοριστικός παράγοντας για τη σχολική αποτυχία ή επιτυχία των παιδιών (Clark R., 1989).

Οι αρμονικές οικογενειακές σχέσεις επηρεάζουν θετικά τη σχολική απόδοση του παιδιού. Η ζωή σε οικογένεια με δύο γονείς διευκολύνει την εσκεμμένη αλληλεπίδραση των γονιών και τη συμμετοχή τους στο σχολείο. Οι καθημερινές μορφές λειτουργίας της οικογένειας βοηθούν με τις επιρροές τους στη ανάπτυξη στρατηγικών μάθησης, που έχουν επίδραση στην προετοιμασία για το σχολείο (<http://ncrve.berkeley.edu/MDS-725/725-ROLE.html>, 1999). Το ψυχολογικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το παιδί και τα μοντέλα σχέσεων που βιώνει μέσα στην οικογένεια θεωρούνται ότι παίζουν πολύ σημαντικό πόλο στη διαδικασία κοινωνικοποίησης. Σε έρευνα (Vitsilakis C., 1995) βρέθηκε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ελλήνων μαθητών περιγράφουν τη σχέση με τους γονείς τους ως πολύ καλή ή άριστη. Οι σχέσεις που διαμορφώνονται και οι ρόλοι που υιοθετούνται μέσα στην οικογένεια παίζουν καθοριστικό ρόλο στη σχολική επιτυχία του παιδιού. Εξετάζοντας πεντάχρονα παιδιά, με σταθερό ΔΝ, βρέθηκε να έχουν υψηλότερες αποδόσεις στα μαθηματικά και την ανάγνωση, όταν έφτασαν στην τρίτη τάξη παιδιά των οποίων οι γονείς ήταν συναισθηματικά επαρκείς (Goleman D., 1997, σ. 271). Το ψυχολογικό κλίμα που διαμορφώνεται μέσα στην οικογένεια, οι αλληλεπιδράσεις και οι

σχέσεις μεταξύ των μελών στο ξεκίνημα της ζωής και η πρωτογενής κοινωνικοποίηση, πιστεύουμε ότι επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση και εξέλιξη του νέου ανθρώπου.

Η σχολική επιτυχία και αποτυχία, κατά τη γνώμη μας έχει αποφασιστεί πολύ πριν από την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, από διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων και οι οικογενειακές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί στην οικογένειά του.

Οικογενειακές σχέσεις.

Οι σχέσεις γονιών και παιδιών γενικά χαρακτηρίζονται ιδιαίτερα θετικά ανεξάρτητα από τη σχολική επίδοση των παιδιών. Διαφοροποίηση βρέθηκε στο δείγμα των παιδιών για το χαρακτηρισμό της σχέσης γονιών-παιδιών ως "προβληματική". Οι γονείς βρέθηκε ότι επηρεάζουν τη σχολική επίδοση των παιδιών τους με την έλλειψη εμπιστοσύνης και αγάπης για το παιδί.

Ο χαρακτηρισμός των οικογενειακών σχέσεων βρέθηκε να διαφοροποιείται σχετικά με τη σχολική επίδοση των παιδιών όσον αφορά τα οικογενειακά προβλήματα, την κατανόηση μέσα στην οικογένεια, την αγάπη και την επικοινωνία μεταξύ των μελών της και τέλος την οικονομική της κατάσταση.

Η σχέση παιδιών-γονιών είναι προβληματική.

Οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες σε σύγκριση με τους μέτριους και άριστους μαθητές (πίνακας 6) βρέθηκε ότι έχουν τα περισσότερα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς τους. Το 22,2% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες δηλώνει ότι η σχέση με τους γονείς είναι ιδιαίτερα προβληματική, ποσοστό που στους μέτριους μαθητές κατεβαίνει στο 8,7% και στους άριστους στο 1,6%. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί αν η επίδοση προσδιορίζει τις σχέσεις ή το αντίστροφο, το πιθανότερο όμως είναι να αλληλοπροσδιορίζονται και οι καλές σχέσεις γονιών-παιδιών να ευνοούν την καλή σχολική επίδοση, αλλά και η σχολική επίδοση να επηρεάζει ανάλογα τις σχέσεις γονιών-παιδιών.

Πίνακας 6
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψη των παιδιών
ότι η σχέση με τους γονείς είναι προβληματική (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	38	44,2	127	69,4	101	78,9
2 (λίγο)	18	20,9	30	16,4	19	14,8
3 (αρκετά)	11	12,8	10	5,5	6	4,7
4 (πολύ)	7	8,1	7	3,8	1	0,8
5 (πάρα πολύ)	12	14	9	4,9	1	0,8
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>		2,27		1,58		1,3

$$(X^2_{(397)} = 40,297; p < 0,001)$$

Οι γονείς είναι φίλοι του παιδιού.

Η πλειοψηφία των παιδιών θεωρεί τους γονείς τους φίλους (πίνακας 7). Οι άριστοι μαθητές περισσότερο από όλους δηλώνουν ότι οι γονείς είναι "πολύ" ή "πάρα πολύ" φίλοι τους (το 75,8% των άριστων μαθητών, έναντι του 73,8% των μέτριων μαθητών και 58,2% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες).

Πίνακας 7
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους
ότι οι γονείς είναι φίλοι τους (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	11	12,8	12	6,7	2	1,6
2 (λίγο)	8	9,3	14	7,7	11	8,6
3 (αρκετά)	17	19,8	22	12	18	14,1
4 (πολύ)	17	19,8	30	16,4	28	21,9
5 (πάρα πολύ)	33	38,4	105	57,4	69	53,9
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	3,62		4,1		4,18	

$$(X^2_8(397) = 18,409; p < 0,05)$$

Ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών, ιδιαίτερα με μαθησιακές δυσκολίες (12,8%), δηλώνει ότι οι γονείς δεν είναι καθόλου φίλοι του. Οι γονείς παρέμειναν αδιαφοροποίητοι.

Οι γονείς δεν εμπιστεύονται το παιδί τους.

Η μεγάλη έλλειψη εμπιστοσύνης των γονιών προς το παιδί απαντάται στους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες (πίνακες 8 και 9), όπως αυτή εκφράζεται στις απαντήσεις γονιών και μαθητών. Το 14% των γονιών μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες και 18,6% των παιδιών τους, δηλώνει ότι υπάρχει μεγάλη και πολύ μεγάλη έλλειψη εμπιστοσύνης. Τα αντίστοιχα ποσοστά στη μέτρια σχολική επίδοση είναι 11,5% στους γονείς και 11% στα παιδιά και στην άριστη επίδοση 3,9% στους γονείς και 3,1% στα παιδιά.

Πίνακας 8
Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψη των γονιών
ότι οι γονείς δεν εμπιστεύονται τα παιδιά (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	61	70,9	153	83,6	107	83,6
2 (λίγο)	9	10,5	6	3,3	13	10,2
3 (αρκετά)	4	4,7	3	1,6	3	2,3
4 (πολύ)	8	9,3	10	5,5	4	3,1
5 (πάρα πολύ)	4	4,7	11	6	1	0,8
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	1,66		1,47		1,27	

$$(X^2_8(397) = 19,093; p < 0,05)$$

Πίνακας 9

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους
 ότι οι γονείς δεν τα εμπιστεύονται (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	49	57	129	70,5	112	87,5
2 (λίγο)	12	14	19	10,4	9	7
3 (αρκετά)	9	10,5	15	8,2	3	2,3
4 (πολύ)	6	7	6	3,3	1	0,8
5 (πάρα πολύ)	10	11,6	14	7,7	3	2,3
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	2,02		1,67		1,23	

$$(X^2_8(397) = 28,213; p < 0,001)$$

Οι γονείς δε νοιώθουν αγάπη για το παιδί τους.

Παρόλο που η αγάπη των γονιών για τα παιδιά θεωρείται αυτονόητη ένα σημαντικό ποσοστό των γονιών και των παιδιών δηλώνει το αντίθετο (πίνακες 10 και 11).

Πίνακας 10

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή των γονιών τους
 ότι δεν νοιώθουν αγάπη για το παιδί (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	63	73,3	159	86,9	121	94,5
2 (λίγο)	5	5,8	4	2,2	2	1,6
3 (αρκετά)	2	2,3	2	1,1	1	0,8
4 (πολύ)	3	3,5	7	3,8	1	0,8
5 (πάρα πολύ)	13	15,1	11	6	3	2,3
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	1,81		1,4		1,15	

$$(X^2_8(397) = 22901; p < 0,01)$$

Πίνακας 11

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους
 ότι οι γονείς δε νοιώθουν αγάπη γι' αυτά (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	63	73,3	162	88,5	125	97,7
2 (λίγο)	7	8,1	7	3,8	1	0,8
3 (αρκετά)	7	8,1	4	2,2	1	0,8
4 (πολύ)	2	2,3	1	0,5	0	0
5 (πάρα πολύ)	7	8,1	9	4,9	1	0,8
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	1,64		1,3		1,05	

$$(X^2_8(397) = 31556; p < 0,001)$$

Το 18,6% των γονιών μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, το 9,8% των γονιών μέτριων μαθητών και το 3,1% των γονιών άριστων μαθητών δηλώνουν ότι δε νοιώθουν

αγάπη για τα παιδιά τους. Αντίστοιχα το 10,4% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, το 5,4% των μέτριων μαθητών και το 0,8% των άριστων μαθητών αισθάνεται ότι δεν έχει την αγάπη των γονιών.

Στην οικογένεια δεν υπάρχουν προβλήματα.

Οι γονείς των άριστων μαθητών δηλώνουν ότι στις οικογένειές τους δεν έχουν καθόλου προβλήματα σε ποσοστό 59,9%, έναντι 35,5% των γονιών των μέτριων μαθητών και 37,2% των γονιών άριστων μαθητών (πίνακας 12). Αντίθετα βρέθηκε ότι διαφωνούν με την έλλειψη προβλημάτων στην οικογένεια το 8,6% των γονιών άριστων μαθητών, το 18,6% των μέτριων και το 20,9% των γονιών μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες.

Πίνακας 12

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψη των γονιών ότι στην οικογένεια δεν υπάρχουν προβλήματα. (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	18	20,9	34	18,6	11	8,6
2 (λίγο)	6	7	11	6	8	6,3
3 (αρκετά)	30	34,9	73	39,9	38	29,7
4 (πολύ)	22	25,6	34	18,6	44	34,4
5 (πάρα πολύ)	10	11,6	31	16,9	27	21,1
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	3		3,09		3,53	

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 18,977; p < 0,05)$$

Στην οικογένεια δεν υπάρχει κατανόηση.

Το 73,4% των άριστων μαθητών, το 65,6% των μέτριων και το 50% των μαθητών που έχουν μαθησιακές δυσκολίες δεν συμφωνεί με την άποψη ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει κατανόηση (πίνακας 13). Οι άριστοι μαθητές ευνοούνται και σε αυτό το στοιχείο έναντι των άλλων μαθητών.

Πίνακας 13

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει κατανόηση. (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	43	50	120	65,6	94	73,4
2 (λίγο)	23	26,7	34	18,6	23	18
3 (αρκετά)	15	17,4	13	7,1	9	7
4 (πολύ)	0	0	8	4,4	2	1,6
5 (πάρα πολύ)	5	5,8	8	4,4	0	0
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	1,85		1,63		1,37	

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 26,237; p < 0,001)$$

Στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη και επικοινωνία.

Η οικογενειακή αγάπη θεωρείται αυτονόητη από τους γονείς και αυτό εμφανίζεται με την απουσία των κατηγοριών "πολύ" και "πάρα πολύ" στις απαντήσεις της πρότασης ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη και επικοινωνία (πίνακας 14). Το 96% των γονιών άριστων μαθητών, το 95,6% των μέτριων και το 83,7% των γονιών μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες δεν αποδέχεται την πρόταση ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη. Στους μαθητές τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 88,3%, 82% και 64% (πίνακας 15). Το 11,6% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες έχει την άποψη ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη και επικοινωνία, ποσοστό που στους μέτριους μαθητές κατεβαίνει στο 3,8% και στους άριστους στο 0,8%.

Πίνακας 14

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψη των γονιών
 ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη και επικοινωνία (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	72	83,7	175	95,6	123	96,1
2 (λίγο)	11	12,8	6	3,3	5	3,9
3 (αρκετά)	3	3,5	2	1,1	0	0
4 (πολύ)	0	0	0	0	0	0
5 (πάρα πολύ)	0	0	0	0	0	0
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	1,2		1,05		1,04	

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 16,569; p < 0,01)$$

Πίνακας 15

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους
 ότι στην οικογένεια δεν υπάρχει αγάπη και επικοινωνία (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	55	64	150	82	113	88,3
2 (λίγο)	12	14	18	9,8	11	8,6
3 (αρκετά)	9	10,5	8	4,4	3	2,3
4 (πολύ)	8	9,3	3	1,6	1	0,8
5 (πάρα πολύ)	2	2,3	4	2,2	0	0
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	1,72		1,32		1,16	

$$(X^2_{\frac{8}{397}} = 29,861; p < 0,001)$$

Τα προβλήματα της οικογένειας είναι αξεπέραστα.

Η πλειοψηφία γονιών και παιδιών δε συμφωνεί ότι τα οικογενειακά προβλήματα είναι αξεπέραστα. Το 54,7% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες και το 76,7% των γονιών τους, το 73,2% των μέτριων μαθητών και το 86,3% των γονιών τους καθώς και το 84,4% των άριστων μαθητών και το 89,8% των γονιών τους δηλώνουν κατηγορηματικά ότι τα οικογενειακά τους προβλήματα δεν είναι αξεπέραστα (πίνακες 16 και 17). Αξεπέραστα είναι τα οικογενειακά προβλήματα για το 10,5% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες και το 7% των γονιών τους, το 8,8% των μέτριων μαθητών και το 0% των γονιών τους και το 3,9% των άριστων μαθητών και το 1,6% των γονιών τους.

Πίνακας 16

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψη των γονιών
 ότι στην οικογένεια υπάρχουν αξεπέραστα προβλήματα (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	66	76,7	158	86,3	115	89,8
2 (λίγο)	11	12,8	23	12,6	10	7,8
3 (αρκετά)	3	3,5	2	1,1	1	0,8
4 (πολύ)	5	5,8	0	0	1	0,8
5 (πάρα πολύ)	1	1,2	0	0	1	0,8
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	1,42		1,15		1,15	

$$(X^2_8(397) = 21,393; p < 0,01)$$

Πίνακας 17

Σχέση της σχολικής επίδοσης των παιδιών με την άποψή τους ότι στην οικογένεια υπάρχουν αξεπέραστα προβλήματα (1=καθόλου και 5=πάρα πολύ)

	Μαθητές με Μ.Δ.		Μέτριοι μαθητές		Άριστοι μαθητές	
	N	%	N	%	N	%
1 (καθόλου)	47	54,7	134	73,2	108	84,4
2 (λίγο)	22	25,6	25	13,7	14	10,9
3 (αρκετά)	8	9,3	8	4,4	1	0,8
4 (πολύ)	5	5,8	8	4,4	2	1,6
5 (πάρα πολύ)	4	4,7	8	4,4	3	2,3
ΣΥΝΟΛΑ	86	100	183	100	128	100
<i>ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ</i>	1,8		1,53		1,27	

$$(X^2_8(397) = 26,619; p < 0,001)$$

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Εξετάστηκε ο τρόπος αξιολόγησης των γονεϊκών και άλλων παροχών στο παιδί, ο τρόπος αγωγής στην οικογένεια και οι οικογενειακές σχέσεις σε σχέση με τη σχολική επίδοση των παιδιών.

Η προσφορά υλικών αγαθών στο παιδί αξιολογείται ως περισσότερο σημαντική από τους γονείς και ιδιαίτερα των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, ενώ τα παιδιά αξιολογούν ως ιδιαίτερα σημαντική την προσφερόμενη αγάπη από τους γονείς με σημαντικότητα ανάλογη της σχολική επίδοσής τους.

Οι άριστοι μαθητές βρέθηκε ότι απειλούνται από τους γονείς τους περισσότερο από όλους τους άλλους μαθητές ότι θα στερηθούν αγαπημένα τους αντικείμενα ή δραστηριότητες. Οι μέτριοι μαθητές περιορίζονται λιγότερο από τους άλλους μαθητές ακολουθούν οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες και περισσότερο από όλους περιορίζονται οι άριστοι μαθητές. Το γράψιμο και το διάβασμα εκτός από τις δυσκολίες που δημιουργούν στους μαθητές που υστερούν, προέκυψε ότι τους επιβάλλονται και ως τιμωρία από τους γονείς.

Η οικογενειακή αγάπη θεωρείται αυτονόητη από την πλειοψηφία γονιών και μαθητών και περισσότερο από τους άριστους μαθητές και τους γονείς τους Παρόλα αυτά όμως ένα σημαντικό ποσοστό των γονιών και των παιδιών δηλώνει το αντίθετο, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν μαθησιακές δυσκολίες. Οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες δηλώνουν περισσότερο από τους άλλους ότι η σχέση με τους γονείς είναι ιδιαίτερα προβληματική ενώ οι άριστοι μαθητές έχουν περισσότερο φίλους τους γονείς τους.

Οι γονείς των άριστων μαθητών δηλώνουν ότι στις οικογένειές τους δεν έχουν καθόλου προβλήματα περισσότερο από τους άλλους γονείς. Η πλειοψηφία γονιών και

παιδιών δε συμφωνεί ότι τα οικογενειακά προβλήματα είναι αξεπέραστα και περισσότερο οι άριστοι μαθητές και οι γονείς τους. Οι άριστοι μαθητές ευνοούνται και στην κατανόηση από την οικογένειά τους έναντι των άλλων μαθητών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι φανερό ότι πέρα από τις τυχόν εγγενείς αδυναμίες των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες υπάρχει ένα πλέγμα κοινωνιοψυχολογικών παραγόντων που αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν μια διαφορετική πραγματικότητα σε βάρος των παιδιών που υστερούν και μοιράζονται έναν άλλο κόσμο μέσα στο ίδιο σχολείο, *στους κόλπους της ίδιας κοινωνίας* όπως έγραψε ο Mosconici (Παπαστάμου Σ., 1989, σ. 236). Οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες, τις περισσότερες φορές βιώνουν στο οικογενειακό τους περιβάλλον μια πραγματικότητα που τους διαφοροποιεί αρνητικά από τους άλλους μαθητές. Το σχολείο τις περισσότερες φορές αγνοεί αυτές τις διαφοροποιήσεις και τελικά η εκπαίδευση οδηγεί στην αναπαραγωγή της υπάρχουσας κοινωνικής δομής και τη διατήρηση των ανισοτήτων σε βάρος των μειονεκτούντων μαθητών.

Πέρα από την εκπαιδευτική, κοινωνική και πολιτιστική παρέμβαση, εκτιμούμε ότι η ψυχολογική στήριξη, αλλά και εκπαίδευση των γονιών θα βοηθήσει στη δημιουργία καλύτερων ενδοοικογενειακών συνθηκών, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες, οι οποίες συνήθως καταλήγουν σε ένα φαύλο κύκλο αρνητικών αλληλεπιδράσεων, με μεγάλο θύμα το «παιδί».